

Lietuviškosios baltarusių liaudies kostiumo šaknys

Viktoras KARIBUTAS

Iki šiol nesama baltarusių liaudies apdaro komparatyvinio tyrinėjimo. Publikuoti darbai šia tema¹ neduoda išsamaus atsakymo į daugelį klausimų, visų pirma dėl baltarusių liaudies kostiumo, jo archajiškųjų elementų kilmės ir sąsajų su kaimynų tradicijomis. Ypač tai pasakytina apie baltarusių, lietuvių ir latvių apdarus, savo šaknimis siekiančius epochą, kai mūsų kėje Rytų Europos dalyje tebegyveno giminingos baltų gentys. Minėtų teritorijų liaudies kostiumo istorijai išskirtinę reikšmę turi medžiaga, surinkta profesoriaus Michasio Ramaniuko, o pirmiausia – du jo albumai, išvydę pasaulį 1981 ir 2003 metais.²

Abu rinkiniai – daugiau ne istoriko, bet modeliutojo darbo rezultatas, o pagal išsilavinimą M. Ramaniukas toks ir yra. Antrasis grafinių rekonstrukcijų albumas papildė pirmąjį, sudarytą iš 473 kostiumų bei jų elementų (audinių, pavienių apdaro dalių, papuošimų) paveikslėlių, tarp jų – archyvinį nuotraukų. Ir visa tai tėra fragmentas iš milžiniškos Ramaniuko kolekcijos, kurioje vien tik nuotraukų – iki šimto tūkstančių.

Abi šios knygos negali nesudominti ir lietuvių skaitytojo, nes jose sudėta medžiaga yra tiesiogiai susijusi su lietuvių ir baltų (plačiausia prasme) etnografija.

Baltarusių liaudies kostiumus Ramaniukas klasifikuoja remdamasis išskirtais atskirais kompleksais, vėraujančiais šešiuose etnografiniuose regionuose – pagal šiuolaikinėje baltarusių etnografijoje priimtą schemą. Tuo tarpu šioje scheme esama daug netikslumų, ji remiasi ne realiu, istoriniu etnografiniu Baltarusijos teritorijos (juoba ne etninės, o šiuolaikinės, valstybinės) skirstymu į rajonus, bet susieta su paskutiniu administraciniu Baltarusijos TSR padalijimu į šešias sritis. „Etnografiniai regionai“ faktiškai sutapatinti su atitinkamomis respublikos sritimis: Vakarų Polesė – su Bresto, Rytų Polesė – su Gomelio, Padnieprė – su Mogiliovo, Centrinė Baltarusija – su Minsko, Panemunė – su Gardino, o Padauguvė – su Vitebsko. Be to, ši schema nesiderina nė su vienos iš kaimyninių šalių etnografiniais regionais.

Bet svarbiausia – Ramaniukas neatsižvelgė į baltarusių liaudies kostiumo ryšius su lietuviškuoju ir latviškuoju.

Pamėginęs suklasifikuoti šiaurės Vakarų Baltarusijos liaudies apdarus, Ramaniukas, likdamas tarybinės etnograminių regionų schemos belaisviu, pasidavė kai kurioms romantinėms baltarusiškojo nacionalizmo idėjoms. Kaip kitaip paaiškinti 2003 metų albume atsiradusį tokį didžiai ginčytiną Baltarusijos regioną kaip

Vilensčyna ‘Vilnija’? Kaip žinoma, *Wileńszczyzna* – tai visų pirma lenkų politinis terminas, baltarusių perimtas dėl atitinkamų ypatingų jų pretenzijų į šią Rytų Lietuvos teritoriją.

Nepaisant skambaus pareiškimo, Ramaniukas nepateikė iš Vilniaus apylinkių nė vieno liaudies kostiumo pavyzdžio. Jei jau vietinius gyventojus (vadinamuosius tuteišius) vadinti baltarusiais (nors šių žmonių protėviai praeityje kalbėjo lietuviškai), tai derėjo pilnesnio vaizdo dėlei pateikti ir jų apdaro pavyzdžių. Tuo tarpu Ramaniukas už „vilnietišką“ nurodė... Vileikos, nutolusios maždaug vienodai nuo Minsko ir Vilniaus, apylinkių liaudies kostiumą!

Autorius nepagrįstai išskirstė po skirtingus etnografinius regionus kostiumus iš Vileikos, Minsko, Naugarduko ir Mastų (čia pridursime ir Valkaviską). Visų jų, priklausančių Gardino sričiai ir Minsko srities šiaurės vakarams, pagrindas, kaip yra parodysi Liudmila Dučyc, lietuviškas.³ Šių kostiumų ypatybė yra ta, kad, be pečius ir galvą dengiančių skarų (latvių vilainės tipo), jiems (būtent Vileikos, Minsko ir Mastų kostiumams⁴) dar priklauso *kapary* – kepurės, kepuraitės su ilgom ausim.⁵

L. Dučyc apibrėžtas šiaurės vakarų baltarusių kostiumo arealas pietuose ir rytuose sutampa su lietuvių kalbos paplitimo riba maždaug iki XVI a. (su kraštiniais taškais ties Naugarduku, Minsku ir Lagoisku – paminėsime čia Ainos parapiją, vieną iš pirmųjų, kur 1387 m. buvo pakrikštyti lietuviai pagonys). Visa tai neatsitiktinai. Būtent iš Lagoisko apylinkių, Dzianiso Ramaniuko (Michasio Ramaniuko sūnaus) žodiniu liudijimu, imtas „Minsko kostiumo“ 2003 m. albume prototipas. Archeologijos, lingvistikos bei etnografijos duomenys puikiai koreliuoja, ir jų pagrindu galima išskirti vientisą etnografinį regioną maždaug nuo Kauno iki Minsko, juoba palygi-

nus jį su geležies amžiaus brūkšniuotosios keramikos kultūros ribomis.

Perspektyvūs yra bandymai apibrėžtam areale išskirti jotvingišką pagrindą.⁶ Naugarduko kostiumas, dėvėtas, pagal Ramaniuką, ne tik Naugarduko, bet ir Kareličių, Slanimo bei Lydos rajonuose, taip pat Gardino apylinkėse, šiuo atžvilgiu gali būti laikomas baziniu. Jis sutampa su Lietuvos kaimyninių sričių kostiumu; pavyzdžiui, vientisą kompleksą sudaro Lydos rajono Baltarusijoje ir Varėnos rajono Lietuvoje apdarai. Šio komplekso tęsinio, galimas daiktas, dera ieškoti Šiaurės Vakarų Lietuvoje, kuršių žemėse. Visa tai yra dėsninga, turint galvoje jotvingiškos kilmės vietovardžius, aptinkamus į pietus nuo Kauno–Žiežmarių–Vievis–Šalčininkų linijos, šiaurės ir pietų aukštaičių tarmių Kauno grupės areale, o Baltarusijoje – pietvakarių tarmės šiaurės vakarų pogrupio teritorijoje. Tai duoda pagrindą įtarti, kad minėtasis apdaro tipas susidarė ant vakarų baltų substrato.

Dabar kaip tik būtina grįžti prie Vilniaus apylinkių kostiumo. Šis anksti urbanizuotas rajonas, kur vietinių gyventojų lietuvių slavėjimo procesai vyko itin intensyviai, etnografinės archaikos išlaikė palyginti nedaug. Vis dėlto turime kostiumo pavyzdį iš rajono tarp Vilniaus ir Trakų – iš pietų ir rytų aukštaičių tarmių paribio.⁷ Tai tarpinis apdaro tipas tarp aukštaičių (Baltarusijoje – Paežerės) ir „jotvingių“ (Naugarduko) su tokiau tipišku Gardino, Vileikos, Mastų bei Minsko kostiumų elementu kaip *kapary*.

Vientisas lietuvių–baltarusių kompleksas išsiskiria ir pasienyje tarp Aukštaitijos ir Paežerės (žr. kostiumo iš Dysnos apylinkių rekonstrukciją 2003 m. albume) – tai „klasikinis“ kostiumas tiek baltarusiams, tiek lietuviams: *namitka*, languotas sijonas, vyraujanti spalvų gamoje balta spalva (marškiniuose, prijuostėje). Šio tipo su nežymiais nukrypimais arealas tęsiasi iki Gomelio ir Šiaurės Ukrainos (Žitomiro kostiumas), ir jį galima palyginti su atitinkama juosta nuo Vilniaus iki Černigovo, kurioje aptinkami tam tikri baltarusių kalbos reiškiniai, siejami su baltišku substratu.⁸ Įdomu, kad ir „jotvingiškoji“ tradicija turi paralelių pietinėse teritorijose, siekdama Ukrainą (plg. Motolės bei Rovno kostiumus). Jeigu Ramaniuko albume būtų atitinkamos rekonstrukcijos iš kaimyninių Baltarusijai teritorijų, galėtume susidaryti pilnesnį vaizdą.⁹

Tačiau šiandien, deja, baltarusių etnografija, matyt, kol kas nėra pajėgi imtis šios etninės tradicijos tyrimo plačiame kontekste, atsižvelgiant į šalies priešistorę, apimant duomenis iš visos baltarusių etnografinės teritorijos (kuri savo ruožtu užima centrinį baltų etnokultūrinės zonos masyvą): nuo Baltstogės ligi Smolensko tik, ko gero, be Vakarų Polesės. Pastarosios atžvilgiu pažymėtina, kad dabartinėmis sąlygomis, kai daugelį problemų įmanoma aptarti demokratiškoje atmosferoje, būtinas blaivus žvilgsnis ir į šio regiono praeitį. Kalbos požiūriu, ši Baltarusijos respublikos dalis glaudžiau syja su kaimyninėmis Volyne Ukrainoje ir pietine Palenke. Vakarų Polesė nuo seniausių laikų, kiek tik atsekama pagal archeologinę medžiagą, priklausė Vidurio europos etnokultūrinei zonai (su trakų–ilirų–keltų substratu).¹⁰ Šio regiono kultūroje baltiško substrato begirdėti vos atgarsiai, išlikę vietiniame liaudies apdare.

Tad išskirtinė Ramaniuko albumų ypatybė ta, kad *išsamiusiai pristatytos* juose yra kaip tik *mažiausiai baltarusiškos* sritys.

Iš rusų kalbos vertė Dainius RAZAUSKAS

NUORODOS:

1. Молчанова Л. Материальная культура белорусов. – Минск, 1968. – P. 124–182; Беларускаяе народнае адзенне. – Минск, 1975 ir kt.
2. Раманюк М. Беларускаяе народнае адзенне. – Минск, 1981; Раманюк М. Беларускія народныя строі. – [Менск.] 2003.
3. Дучыц Л. Касцюм жыхароў Беларусі Х–ХІІІ стст. (паводле археалагічных звестак). – Мінск, 1995. – P. 33.
4. Papildomai – ir kostiumui iš Gardino apylinkės (žr.: Музей старажытнабеларускай культуры: Альбом. – Мінск, 2004. – P. 219).
5. Раманюк М. Беларускаяе народнае адзенне. – Пав. 360–367, 423; Раманюк М. Беларускія народныя строі. – P. 56, 67–69.
6. Квяткоўская А. Вясковы мужчынскі строі ХІ–ХVІІ стст. Паводле матар'ялаў каменных могілнікаў Беларусі: спроба рэканструкцыі // Круга: Crivica. Baltica. Indogermanica. – 1996, Nr. 1, p. 57–72.
7. Žr. Bernotienė S. Lietuvių liaudies moterų drabužiai XVIII a. pab. – XX a. pr. – Vilnius, 1974. – Pav. 143.
8. Лінгвістычная геаграфія і групоўка беларускіх гаворак. – Мінск, 1968. – P. 262–264; Вячорка В. Некоторые ареальные особенности фонетического оформления белорусских балтизмов // Балтославянские этноязыковые отношения в историческом и ареальном плане: Тезисы докладов Второй балтославянской конференции. – Москва, 1983. – P. 9.
9. Atitinkamoje literatūroje baltarusių kostiumas jau gretintas su Šiaurės Ukrainos (imtinai ir šiaurinių Černigovo apylinkių, apgyventų tokios baltarusių etnografinės grupės kaip *liviny*) liaudies apdaru, žr.: Маслова Г. Народная одежда русских, украинцев и белорусов в XIX – начале XX в. – Москва, 1956 (Труды Института этнографии АН СССР. Новая серия. – Т. XXXI). – P. 750.
10. Kaip pažymi italų lingvistas Pietro U. Dinis, apibendrinamas gausius šio etnogenezės aspekto tyrinėjimus, kaip tik čia seniausiai laikais, matyt, ėjo riba tarp Centrinės Europos ir Rytų Pabaltijo, o šiandien atitinkamai eina riba tarp baltarusių ir ukrainų kalbų (Дини П. У. Балтийские языки / Под. ред. В. Н. Топорова. – Москва, 2002. – P. 48).

BOOKS

The Lithuanian roots of the Byelorussian folk costume

Viktoras KARIBUTAS

The author gives a brief review of the two albums on the Byelorussian national costume by Michas Ramaniuk, published in 1981 and 2003. In the authors' opinion the compiler lacked the historical feeling and missed the links between the folk costume of Byelorussians and folk costumes of Lithuanians and Latvians. The reviewer is also doubtful of the classification of the regions with respect to the wear of the national costume and of the division of the regions themselves. In the reviewer's opinion Byelorussian ethnographers are not powerful enough to investigate their ethnic tradition on a broader context in terms of the prehistoric times and the history of the country that is closely connected with the history of the Baltic tribes and the history of the nations that were later formed.